

КОРПУС ЛИНГВИСТИКАСИ МУСТАҚИЛ ФАН ТАРМОҒИ СИФАТИДА

Ахмедова Анорхон Насивали кизи

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ўқитувчиси

anorxonimomalyeva@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақола корпус лингвистикасини мустақил фан тармоғи сифатида тадқиқ этишдан иборат. Мақолада, шунингдек, корпус лингвистикаси ва матн лингвистикасининг бир-бири билан алоқаси ва фарқли жиҳатлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: *корпус лингвистикаси, корпора, матн лингвистикаси*

Баъзи олимлар бу фанни тушунишни биров қисқартириб уни компьютер лингвистикаси доираси билан чеклайдилар: “Корпус лингвистикаси – бу компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда лисоний корпусларни (матн корпусларини) қуриш ва улардан фойдаланишнинг умумий тамойилларини ишлаб чиқадиган ҳисоблаш лингвистикасининг бир бўлағи” [1].

Корпус лингвистикасини компьютер лингвистикасининг асосий йўналиши сифатида эътироф этиш мумкин, чунки матнни қайта ишловчи дастурлар корпусга асосланади [2].

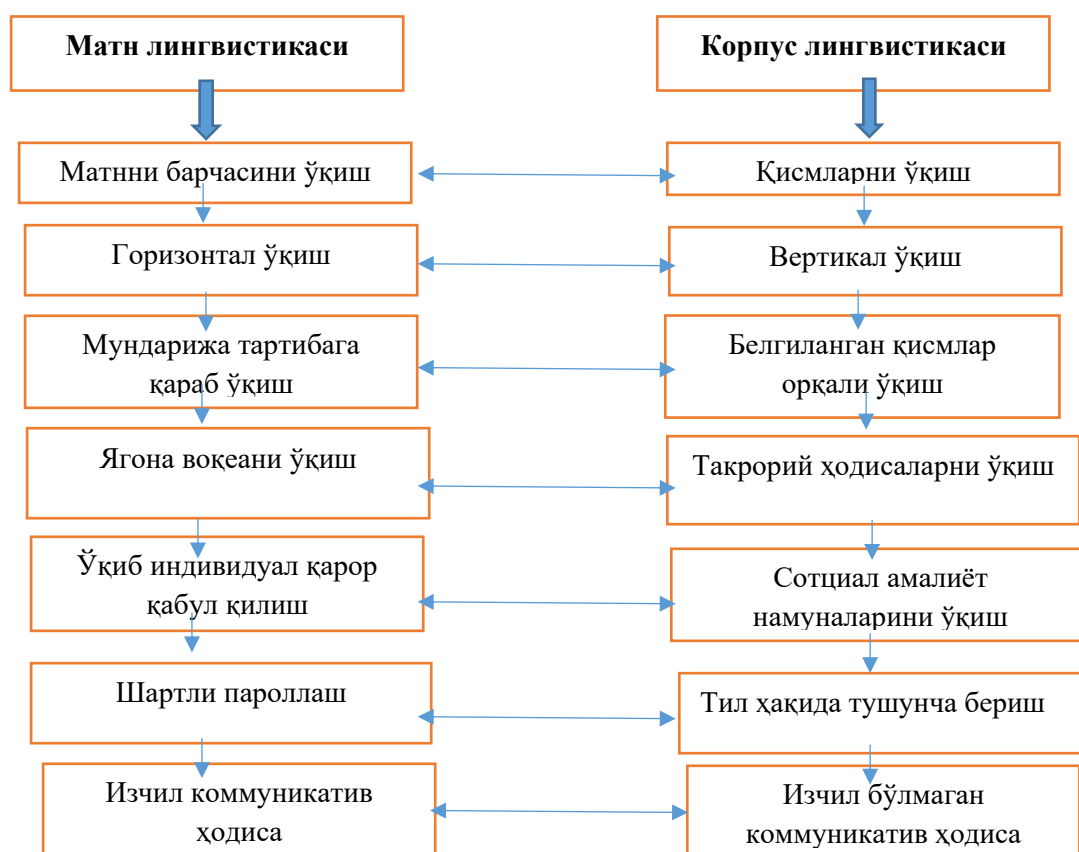
Корпус – бу маълум бир тилда матнларни электрон шаклда тўплашга асосланган ахборот-маълумот тизими [3]. Корпус лингвистикасининг мақсади матн(лар) орқали амалга оширилиши билан бирга, тилдан фойдаланишни таҳлил қилиш ва тавсифлаш каби жиҳатларига эътибор қаратади. Корпус лингвистикаси Матн лингвистика билан бир хил асослардан бошланади бунда матнлар маъно яратиш учун асосий восита сифатида қаралади. Бироқ, шундай савол пайдо бўлади: Корпус таҳлилларини худди шундай баҳолаш мумкинми? Улар матн сифатида баҳоланадими? Ушбу масала ҳанузгача ҳал қилинмаган. Турли олимлар бунга ҳар хил йўллар билан ёндашишмоқда ва ҳанузгача ўз фикрларини ҳимоя қилаётганлар ҳам бор корпус маълумотларини яхшироқ тушуниш ва баҳолаш, таҳлилчига тўғридан-тўғри ва тўлиқ кириш ҳуқуқига эга бўлиши, керак вақтнинг исталган нуқтасида алоҳида матнларни ўрганиши мумкин.

Корпус ва матн лингвистикасининг бошланғич нуқтаси битта бўлишига қарамай, улар иккита ёндашув ва бир неча нуқтаи назардан тубдан фарқ қилади.

Firthian frameworkда контекстуал маъно назарияси доирасида иш олиб борилган матн ягона коммуникатив контекст икки (иштирокчилар тўплами) бирлаштирилган тил ҳодисаси воситачилик қилга, бирлаштирилган тил ҳодисаси сифатида қаралди. Матн лингвистикаси нуқтаи назардан корпус лингвистикага ўтишнинг ўзгариши бошқача ёндашувни келтириб чиқарди. Корпус худди матнга ўхшайди, фақат ундан кўпроқ деб тушунмаслик лозим. У жуда кўп турли хил матнларни бирлаштиради ва шунинг учун уни бирлашган ва изчил коммуникатив воқеа билан аниқлаб бўлмайди. Корпусдаги иқтибослар – контекстдаги калит сўздан (ККС)¹ кенгайтирилган форматидаги *n* сонли сўзларни киритиш учун - матн парчалари бўлиб қолади ва матн бутунлигини йўқотади. Корпусдаги муҳим элементлар такрорлаш нақшлари ва биргаликда танлов намуналарининг моделига айланади. Бошқача қилиб айтганда, корпус лингвистикасида бу ҳодиса частотаси аниқланиши билан Матн лингвистикасидан ажралиб туради.

Корпус матни нисбатан бошқача “ўқилишини” талаб қилади (Тогнини Бонелли 2001): ўзбек, инглиз ва бошқа кўпгина тилларда матн горизонтал равишда чапдан ўнгга, чегараларга яъни катта боб ёки бўлимларга, жумлалар ва хатбошилар, каби хусусиятларга эътибор бериб ўқилиши керак. Корпус эса матндан фарқли тарзда дастлаб ККС форматида марказда белгилаб олинган сўз текширилади ва корпус вертикал равишда ўқилади, тугун контекстида мавжуд бўлган такрорланган ККС сканерланади.

¹ Контекстдаги калит сўз кейинги ўринларда ККС тарзида берилди

1.1. -жадвал. Матн лингвистикаси ва Корпус лингвистикаси хусусиятларини таққослайди.

Бундан ташқари, корпуснинг яна бир функцияси оғзаки(verbal) матнни ҳам ўзида мужассам этади. Контекстда амалга ошириладиган, шунингдек, вазият ва кенг маданий контекстга тааллуқли функцияга эга. У коммуникатив ҳодиса сифатидаги функцияларига қараб изоҳланади. Бошқа томондан, корпус ягона функцияга эга эмас, фақатгина тўпланган тилнинг лингвистик таҳлили намунаси бўлишдан ташқари, корпусни таҳлил қилиш параметрлари формал ҳисобланади.

Матндан олинган маълумот тури оғзаки ва оғзаки бўлмаган ҳаракатлар билан боғлиқ бўлган контекстда ва бундай ҳаракатлар натижаларига нисбатан мазмунли деб талқин этилади.

Юқорида келтирилган корпус ва матн ўртасидаги фарқлар икки манбаанинг ўзига хос хусусиятларига асосланган бўлса ҳам баъзида ўхшашдек кўринади, аммао таҳлилий жиҳатдан улар бир-биридан тубдан фарқ қилади. Корпус ўз ичига турли хил методологик таҳлил тизимларини камраб олади албатта улар орасида махсус матнлар ҳам жойланади. Корпус

тахлил қилувчига бир қанча афзалликлари бор, яъни конкорданс² горизонтал ўқида ўқилиши ва кенгайтирилиши мумкин бўлган таглар ва конкордансининг вертикал ўқи бўйича ижтимоий амалиётда такрорланган махсус белгилар намуналарини танлаш имкониятини яратади. Корпусда пайдо бўлиш частотаси фойдаланиш частотасини кўрсатади ва бу маълум бир сўз, тузилма ёки иборанинг профилини баҳолаш учун яхши асос яратади. Горизонтал ўқда маҳаллий даражада синтагматик нақш солиш тасвирланган, вертикал ўқ эса парадигматик мавжудликни келтириб чиқаради; бу маърузачи ёки ёзувчи учун маълум бир вақтда ва маълум бир тил тизимида мавжуд бўлган танловдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Захаров В.П., Богданова С.Ю., КОРПУСНАЯ ЛИНГВИСТИКА: - 2011 Иркутск ИГЛУ
2. Abduraxmonova N.Z. Kompyuter lingvistikasi: – Meldrun: Globe edit, 2020. – Б. 283
3. Абжалова М. Ўзбек Миллий корпусининг тарихий асоси. “Филологиянинг долзарб муаммолари / The actual problems of Philology” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий интернет конференция. – Фарғона, 2020. –В. 74-76.
4. Атабоев Н.Б. Инглиз тили корпусининг функционал хусусиятлари (СОСА мисолида) дис...ф.ф.док. –Тошкент, 2020. – 189 б
5. Френсис У.Н. Проблемы формирования и машинного представления большого корпуса текстов // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XIV. Проблемы и методы лексикографии. – М.: Прогресс, 1983.
6. McCarthy M. O’Keeffe A., The Routledge Handbook of Corpus Linguistics: – New York, 2010.

² Конкорданс – матндан намуналар топиш